

Соціально-політичні ризики віртуалізації держави

Віталій Кривошеїн, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Показано, що віртуалізація держави як сучасний тренд цивілізаційного розвитку обумовлена поширенням впливу мережових структур на процес ухвалення та реалізації рішень державної влади і поступовою деградацією традиційних політичних інститутів. Наголошується, що в пострадянських суспільствах віртуалізація держави обтяжена модернізаційними процесами інформатизації та сітьовізації, які актуалізують різноманітні ризики як у традиційних структурах та інститутах, так і в самих мережових структурах. Визначено, що головним джерелом соціально-політичних ризиків віртуалізації держави є те, що відбувається відображення елементів державно-політичної системи в інформаційному (віртуальному) політичному просторі, внаслідок чого традиційні політичні інститути (і перш за все держава) замінюються їх симуляціями. Такі зміни у функціонуванні держави можуть призвести до серйозних негативних наслідків – до руйнування духовного світу людини, розриву усталених соціальних зв'язків та формування «мережового індивідуалізму», зняття моральних бар'єрів, падіння відповідальності тощо. Доведено, що в умовах віртуалізації держави особливо чутливими до ризиків є процеси впровадження та функціонування системи електронної демократії (е-демократії). Зокрема, на етапі впровадження е-демократії на пострадянському просторі значною мірою актуалізуються ризики маніпулювання результатами волевиявлення громадян на виборах різних рівнів; стратифікування суспільства на тих, хто володіє і не володіє інформацією; посилення впливу у суспільстві криміналізованих і екстремістських угруповань; розколу багатоскладних суспільств, лінії розмежування (кліведжі) яких обумовлені не соціально-економічним становищем реципієнтів, а їх ментальними характеристиками, обтяженими постколоніальним мисленням. На етапі функціонування е-демократії актуалізуються ризики цифрової нерівності; високої складності мережових інструментів; низької пропускну здатності системи е-демократії; зниження рівня довіри до системи е-демократії з боку населення і бізнесу; інформаційної безпеки.

Ключові слова: *віртуальний політичний простір, інформатизація і сітьовізація політичних відносин, традиційні політичні інститути, мережові структури, модернізаційні процеси, е-демократія, інформаційна безпека*

Social and political risks of virtualization of state

Vitaly Kryvosheyin, Oles Honchar Dnipro national university

The complex of social and political risks that accompany the processes of virtualization of the modern state is determined. It is shown that the virtualization of the state as a modern trend of civilizational development is conditioned by the expansion of influence of network structures on the process of adoption and implementation of decisions of the state power and the gradual degradation of traditional political institutions. It is emphasized that in post-Soviet societies, virtualization of the state is burdened with modernization processes of informatization and networking, which actualize various risks both in traditional structures and institutions, and in the network structures themselves. It is noted that network structures, by their influence on political processes, are ambivalent – they are neither dangerous nor safe. Therefore, only the potentials of state virtualization risks depend on the nature of the networks. It has been found out that network structures in certain circumstances can not only contribute to the formation of new, dynamic social communities and identity systems, but also lead to the disintegration of existing social groups, the emergence of protest, fundamentalist, anti-globalist, and the like. movements. It is determined that the main source of socio-political risks of virtualization of the state is that the elements of the state-political system are reflected in the information (virtual) political space, as a result of which traditional political institutions (and above all the state) are replaced by their simulations. Such changes in the functioning of the state can lead to serious negative consequences – to the destruction of the spiritual world of man, the breaking of established social ties and the formation of «network individualism», the removal of moral barriers, the fall of responsibility, etc. It is emphasized that in the post-Soviet space the risks of virtualization of the state become hybrid in nature, because they are actualized in three spheres: in the work of information and communication technologies, in the functioning of the political regime, in the activities of institutions (formal and informal) civil society. It is proved that in conditions of state

virtualization, the processes of implementation and functioning of the e-democracy system are especially risk-sensitive. In particular, at the stage of implementation of e-democracy in the post-Soviet space, the risks of manipulating the results of citizens' willpower in elections at various levels are actualized; stratification of society by those who owns and does not possess information; increased influence in the society of criminalized and extremist groups; the split of multifaceted societies, the lines of demarcation (cleavage) which are caused not by the socio-economic status of the recipients, but by their mental characteristics, burdened with post-colonial thinking. At the stage of e-democracy functioning, the risks of digital inequality are actualized; high complexity of network tools; low throughput of the e-democracy system; reducing the level of trust in the e-democracy system by the public and business; information security.

Keywords: *virtual political space, informatization and networking of political relations, traditional political institutions, network structures, modernization processes, e-democracy, information security*

Социально-политические риски виртуализации государства

Виталий Кривошеин, Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

Показано, что виртуализация государства как современный тренд цивилизационного развития обусловлена распространением влияния сетевых структур на процесс принятия и реализации решений государственной власти и постепенной деградацией традиционных политических институтов. Отмечается, что в постсоветских обществах виртуализация государства обременена модернизационными процессами информатизации и сетевизации, которые актуализируют различные риски как в традиционных структурах и институтах, так и в самих сетевых структурах. Определено, что главным источником социально-политических рисков виртуализации государства является то, что происходит отображение элементов государственно-политической системы в информационном (виртуальном) политическом пространстве, в результате чего традиционные политические институты (и прежде всего государство) замещаются их симуляциями. Такие изменения в функционировании государства могут привести к серьезным негативным последствиям – к разрушению духовного мира человека, разрыву устоявшихся социальных связей и формированию « сетевого индивидуализма », снятию моральных барьеров, падению ответственности и тому подобное. Доказано, что в условиях виртуализации государства особенно чувствительными к рискам являются процессы внедрения и функционирования системы электронной демократии (е-демократии). В частности, на этапе внедрения е-демократии на постсоветском пространстве в значительной степени актуализируются риски манипулирования результатами волеизъявления граждан на выборах различных уровней; стратификации общества на тех, кто владеет и не владеет информацией; усиления влияния в обществе криминализованных и экстремистских группировок; раскола многосоставных обществ, линии разграничения (клеведжи) которых обусловлены не социально-экономическим положением реципиентов, а их ментальными характеристиками, обремененными постколониальным мышлением. На этапе функционирования е-демократии актуализируются риски цифрового неравенства; высокой сложности сетевых инструментов; низкой пропускной способности системы е-демократии; снижения уровня доверия к системе е-демократии со стороны населения и бизнеса; информационной безопасности.

Ключевые слова: *виртуальное политическое пространство, информатизация и сетевизация политических отношений, традиционные политические институты, сетевые структуры, модернизационные процессы, е-демократия, информационная безопасность*

Постановка проблеми

Удобу радикальних соціальних і культурних зрушень, прискорення глобалізаційних процесів, зростання ризиків і небезпек, що загрожують людству, значно посилюють вимоги до якісного боку політичних практик, що значною мірою обумовлені способом політичного мислення, його евристичним потенціалом. Останнє, у свою чергу, значною мірою залежить

від стану і тенденцій розвитку соціально-політичних наук, їх здатності розробляти теоретичні конструкції, які б виступали не тільки стимулами для соціально-політичної творчості, а й сприяли б критичному і всебічному осмисленню політики держави в її широкому розумінні та різноманітних проявах.

Останнім часом Україна прикладає значні зусилля у напрямку віртуалізації всіх сфер суспіль-

ного життя. Як зазначив у своєму виступі на Цифровому форумі Digital society sandbox Президент України Володимир Зеленський, наші громадяни «zasлугують мати цифрові можливості для кращого та зручнішого життя. Наш проект “Держава в смартфоні” полегшує життя громадян та ускладнює життя для корупціонерів. Це найголовніше і найпріоритетніше сьогодні завдання для нашого нового молодого уряду» [8]. Разом з очевидними перевагами віртуалізації держави має і певні негативні наслідки, які обумовлені цілим комплексом соціальних ризиків.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблема соціально-політичних ризиків віртуалізації держави, незважаючи на свою актуальність, все ще залишається малодослідженою. На Заході проблематику віртуалізації держави розглядали, зокрема, такі вчені: Деніел Белл [3], який охарактеризував постіндустріальне суспільство як суспільство, в якому відбулася революція в організації й обробці інформації та знань; Джон Перрі Барлоу [2], який обґрунтував концепт кіберпростору; Мануель Кастельс [13], який аналізував мережі, які складають нову соціальну морфологію суспільств; Олександр Бард і Ян Зодерквіст [1], які розробили теорію нетократії; Алан Кірбі [30], Тимофій Вермойлен, Елісон Гіббонс і Робін ван ден Аккер [28], які стверджують, що постмодернізм як культурний період закінчився і поступився місцем псевдомодернізму або дигімомодернізму (цифромодернізму) – новій парадигмі, заснованій на цифрових технологіях; Джон Арквілл і Девід Ронфельд [17], які запропонували концепцію мережових війн; Йонедзі Масуда [16], який стверджував, що в сучасному суспільстві з'являється новий вид людини – *homo intelligens*; Едвін Бендик [29], який зазначив, що сучасний світ – це світ, у якому живуть мережові люди – *homo irretitus* – вони набувають нових індивідуальностей і нових сфер діяльності, роботи і навчання, самореалізації, контактів і зв'язків в Інтернеті, але вони також пов'язані мережею, тому є залежними, ними легко маніпулювати.

Серед українських авторів, що розробляють проблему віртуалізації держави, зокрема і питання її ризикогенності, можна назвати В. Брязкун, О. Висоцького, О. Заславську, О. Потерейко, В. Пугач та ін. Як правило, процес віртуалізації держави розглядають у динамічному аспекті. Так, Вікторія Пугач пише: «віртуалізація – це процес заміни реальних речей образами» [22, с. 25]; Валентина Брязкун визначає сутність віртуалізації у переході людини від фактичної реальності, що є дійсною, до віртуальної, яка виступає потенцій-

ною щодо першої [4, с. 101–102]; Ольга Заславська тлумачить віртуалізацію як творення світу за допомогою комп'ютерних засобів і технологій, що включає всю сукупність симуляційних явищ, процесів і відчуттів, що передаються індивіду [11, с. 93]; Олександр Висоцький вважає, що «віртуалізація у динамічному значенні – це процес заміщення безпосередньої реальності (людей, речей, дій і та ін.) системою її репрезентацій, образів, тобто вона є процесом створення репрезентацій і симулякрів; віртуалізація у статичному значенні – це система способів, операцій, процедур забезпечення легітимності влади через вплив на суб'єктів легітимності за допомогою створення й управління образами» [6, с. 309].

Орислава Потерейко [21], визнаючи процесуальний характер віртуалізації держави, стверджуючи, що віртуалізація інституту держави постає як багатоаспектний процес з наявними перевагами та ризиками, у результаті якого під впливом інформаційно-комунікаційного прогресу видозмінюються характеристики новітнього інституту держави. Це процес, зумовлений переходом діяльності органів держави у віртуальний простір Інтернету, яка виводить реалізацію функцій держави та можливості впливу на населення на новий рівень, фокусує свою увагу на дещо іншому аспекті. Вона віртуалізацію держави визначає як систему принципів, інструментів (детериторіалізація, дискурсивізація, медіатизація та ін.), які поєднують конструктивні та деструктивні наслідки, що проявляється у ставленні до інституту громадянства, мірі лояльності до держави, руйнуванні національної ідентичності, обмеженні суверенітету, глобальній технологічній залежності тощо, тим акцентуючи увагу на статичному розумінні цього процесу.

Мета дослідження – визначення комплексу соціально-політичних ризиків, які супроводжують процеси віртуалізації сучасної держави.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні політична сфера піддається істотним змінам у зв'язку з поширенням у суспільстві мережових структур і поступовою деградацією традиційних суспільних інститутів. Як зауважує Олег Трубіцин, «сітьовізація політичної сфери включає до себе декілька взаємопов'язаних процесів, у тому числі глобалізацію, фрагментацію, ослаблення інституту національної держави і підйом субполітики» [25, с. 60].

Сьогодні усі країни, зокрема на пострадянському просторі, неухильно дрейфують до стану «суспільства ризику» (У. Бек) як перехідної форми суспільного розвитку до постіндустріального (ін-

формаційного) суспільства. Головною причиною цього є модернізаційні процеси інформатизації та сітьовізації, які торкаються сфери матеріального, культурного і соціального виробництва. Зіштовхуючись із традиційною культурою і соціальною структурою соціуму, вони серйозно «травмують» ці сфери, викликаючи реакцію у відповідь. Як наслідок – ризики виникають з обох боків: у традиційних структурах та інститутах виникають ризики уповільнення і зриву модернізаційного процесу, що загрожує відставанням від лідерів; у мережевих структурах виникають ризики для стабільності традиційного соціуму [19, с. 17–18].

В умовах віртуалізації держави модернізаційні процеси посилюють ризик делегітимації політичної влади, основними джерелами якого є: інституціоналізована корупція у державному управлінні та в судових органах; домінування медіаполітики та політики скандалів в управлінні суспільними відносинами; невиконання правлячими політичними суб'єктами передвиборчих програм, порушення ними правил демократичних процедур при ухваленні рішень; послаблення традиційних каналів впливу на уряд (через голосування чи медіа) представників певних суспільних кіл одночасно з погіршенням їхнього соціально-економічного становища; невідповідності зростаючих очікувань суспільства та можливостей влади їх задовольнити наявними засобами та ін. (див.: [14]).

У цілому для віртуалізації політичного простору та інститутів (і перш за все держави) притаманне те, що відбувається відображення елементів державно-політичної системи в інформаційному (віртуальному) політичному просторі. Утворення за допомогою віртуалізації інформаційного (віртуального) політичного простору призводить до заміщення традиційних політичних інститутів (перш за все держави) їх симуляціями, тобто уявними аналогами, які у свідомості людей мають статус цілком реальних.

Віртуалізація держави безпосередньо пов'язана із становленням мережевого суспільства. У сфері соціально-політичних відносин під впливом віртуалізації втрачають ефективність традиційні механізми зворотного зв'язку, спостерігається загальна деполітизація населення, зростає недовіра до інститутів держави. З'являється необхідність подолання зростаючих негативних тенденцій, і дії акторів громадянського суспільства в Інтернеті можуть виступити вирішальним засобом демократизації влади. Тому участь у політичному житті за допомогою Інтернету може розглядатися як політична зрілість. Як влучно вказує М. Кастельс,

«саме мережі становлять нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення “мережевої” логіки значною мірою відбивається на перебігу й результатах процесів, пов'язаних із виробництвом, повсякденним життям, культурою та владою» [13, с. 494]. Отже, мережі виступають важливим джерелом влади та змін у сучасному суспільстві – суспільстві мережевих структур.

Наслідком розвитку політичної інтернет-комунікації стає складна взаємодія і глибоке проникнення суспільства в сферу політичного. Завдяки невідконтрольному з боку держави поширенню інформації в Інтернеті, користувачі отримують величезний потенціал щодо реалізації своїх громадянських прав і свобод у повсякденному житті. Відповідно, Інтернет стає не тільки засобом впливу на акторів, а й фактором трансформації політичної комунікації.

По суті, у суспільствах мережевих структур, як стверджує Славој Жижек [10], формується новий модус комунікації, що обумовлює «третю стадію демократичного розвитку, на якій дух та сутність античної демократії втілюється у мережевій формі». При цьому роль агори виконує Інтернет, де всі можуть висловити свою думку з конкретних питань. На відміну від античної агори, яка була реальним місцем, куди скликали реальних громадян, сучасна агора (е-агора) – це віртуальний майданчик, де здійснюється обмін думками між е-громадянами.

За таких умов освоєння віртуального простору відбувається в двох напрямках: держава використовує Інтернет як новий мережевий ресурс, а населення – як важливий чинник формування електронного громадянського суспільства [11, с. 95]. Отже, віртуальність стосовно політики можна розглядати у вузькому і широкому аспектах. У вузькому значенні віртуальна політика ототожнюється з симуляційною діяльністю держави та її структур у віртуальній сфері. У широкому аспекті віртуальна політика – це постійний процес створення, поширення і врахування політико-комунікаційних технологій і практик у віртуальному просторі. Суспільство охоче використовує віртуальні політичні технології, оскільки з їх допомогою існує потенційна можливість політичної участі та контролю процесу управління. Відповідно, симуляція базових компонент політичних практик приводить до віртуалізації інститутів масової демократії – виборів, держави, партій. І ця віртуалізація допускає і провокує перетворення кіберпростору на засіб/середовище політичної боротьби [12, с. 53].

У наш час віртуальні образи є основою політич-

ного життя у всіх розвинених країнах. Політичні конфлікти відображаються через ЗМІ, телеканали стали рингами політичних протистоянь, політичних боїв. Політики, що відмежовані від суспільства, є проекцією політичної сили, виразниками її позиції. Саме тому, партії часто асоціюються з їхніми лідерами. Їх характеризують вже не традиції, політичні позиції, ідеологія, програма дій, а бренд політичної сили та імідж її лідера, що у комплексі представляють віртуальний образ, який зараз і є основним, формальним політичним «суб'єктом». Тобто бренд стає заміником ідеології, а імідж – заміником політичної позиції. Отже, політика піддається віртуалізації, завдяки якій здійснюється конструювання спрощеного образу політики [23, с. 25].

Якщо у виборах беруть участь образи, іміджі та інтегруючі ідеї, то відповідно у випадку виграшу змінюються не чиновники, управлінці й політики, а образи, іміджі та інтегруючі ідеї. Під впливом вищезгаданих процесів формується віртуально-демократична політична модель, де реальна політика заміщується політико-символічними і симуляційними альтернативами [23, с. 24]. За цих умов віртуальність дає можливість маніпулювати інформаційними і реальними структурами, роблячи з них нові типи продукту. Це означає, що віртуальні конструкти детермінують інформаційні конструкти, спростування або знищення яких стає неможливим на рівні події (факту), оскільки метарівень може заперечувати тільки метаодинаця [5, с. 261]. Тим самим кіберпростір перетворюється на універсальний простір символічного протистояння різних типів політичних акторів, інструменти для якого породжуються новими інформаційно-комунікативними технологіями.

Поглиблення зазначених тенденцій у недалекому майбутньому, як справедливо стверджує Наталія Хома, може призвести до того, що «уряди, як транснаціональні корпорації, вийдуть за межі національних кордонів, пропонуючи свої послуги, залучаючи клієнтів, і отримуючи доходи без урахування фізичного місцеперебування. Це дозволить державам перетворювати суспільні блага у венчурні (ризиковані – В.К.) підприємства» [26, с. 66]. І дійсно, віртуалізація суспільства і формування мережевої реальності створює не тільки нові можливості для удосконалення принципів організації соціального устрою та саморозвитку й ідентифікації людини, але і супроводжується інколи негативними явищами – руйнацією духовного світу людини, руйнуванням соціальних зв'язків та формуванням «мережевого індивідуалізму», зняттям моральних бар'єрів, падінням відповідальності [27, с. 98].

Значиму частку ризиків віртуалізації держави становлять ризики, що формуються всередині мережевих структур, представлених, насамперед, мережею Інтернет і соціальними мережами та медіа. Самі по собі мережеві структури не є ні небезпечними, ні безпечними. Виникнення ризиків або їх відсутність визначається способом використання мережі, тому, власне, з природою мереж пов'язані лише потенціали ризиків. Мережеві структури, у свою чергу, не тільки сприяють формуванню нових, динамічних соціальних спільнот і систем набуття ідентичності, а й допускають дезінтеграцію наявних соціальних груп. Це прирікає людей, що інкорпоровані у ці групи, на втрату їх символічного, соціального і економічного статусу. Така рестратифікація, яка веде до соціокультурного відторгнення неуспішних акторів соціальних мереж, тягне за собою виникнення протестних, фундаменталістських, антиглобалістських і т.п. рухів.

У контексті віртуалізації держави актуалізуються інформаційно-політичні ризики, які проявляються в трьох сферах: у роботі інформаційно-комунікаційних технологій (притаманні економічно відсталим країнам), у функціонуванні політичного режиму (коли часта зміна політичних еліт може привести до згорання демократичних перетворень), у діяльності інститутів (формальних і неформальних) громадянського суспільства (при їх нерозвиненості і слабкості).

Варто зазначити, що як об'єкти і засоби інформаційно-психологічного керуючого впливу та інформаційного протиборства різних груп частіше за все використовуються соціальні мережі. Як цілком обгрунтовано стверджує Олег Михайлюк, сучасний інформаційний простір містить як позитивну, конструктивну, так і негативну, деструктивну складові. Деструктивна діяльність соціальних мереж полягає в специфічній формі активного ставлення до світу, що характеризується прагненням до руйнування або порушення нормального функціонування тих об'єктів і систем, які забезпечують життєдіяльність особистості, суспільства і держави. Функціонування деструктивних мереж здійснюється в контексті нинішнього суспільства, проте актори цих мереж протиставляють себе суспільству, використовуючи у своїй діяльності часто неприйнятні, незаконні методи. Сьогодні соціальні мережі можуть грати роль важливого інструменту деструктивного впливу. Як правило, деструктивні соціальні мережі використовуються в цілях маніпулювання особистостями і соціальними групами [19, с. 16].

Надзвичайно актуальними стають проблеми інформаційно-комунікативних ризиків саме в соціально-політичній сфері. Зокрема, структурні і функціональні зміни, що відбуваються в суспільстві, підвищують домінанту соціальних ризиків; нестійкість, непередбачуваність соціальних змін, їх незворотність призводять до багаторазового збільшення ризиків. У цьому контексті спостерігається тенденція зростання ризиків, які можуть бути визначені як комунікативні та соціокультурні. Прояви ризиків і загроз соціально-політичного характеру можуть мати багато варіантів, здійснюватися у різні способи. Ризики гібридної природи часто реалізуються шляхом проекції впливу зовнішніх загроз на розвиток внутрішньополітичної ситуації і навпаки. Мова йде як про традиційні загрози, так і про загрози, породжені інформаційними та комунікаційними технологіями [19, с. 16–17].

Особливо загострюються інформаційно-політичні ризики в процесі впровадження та функціонування системи електронної демократії (е-демократії).

На етапі впровадження е-демократії виокремлюють такі ризики: затягування адміністративної реформи та забезпечення спроможності державних органів здійснювати стратегію, у частині розробки та виконання проектів, підвищення компетентності у сфері е-демократії; погіршення соціально-економічного становища населення, яке не дозволить зняти фінансові перешкоди доступу до Інтернету (особливо у сільській місцевості); відсутність політичного консенсусу щодо пріоритетності е-демократії; падіння громадської активності на національному рівні та обмеженні спроможності інститутів громадянського суспільства (зокрема, неурядових організацій) реалізовувати проекти е-демократії; нерівномірність процесу впровадження проектів е-демократії на рівні окремих інституцій та регіонів (що утруднює процес своєчасного корегування стратегії впровадження е-демократії); брак бюджетних ресурсів та міжнародної підтримки [20].

У державах із слабкими демократичними традиціями, нерозвиненим громадянським суспільством, неструктурованим соціально-політичним простором впровадження інструментів е-демократії пов'язане з достатньо вираженим мімікрійно-імітаційним вектором у політиці суспільно-політичної модернізації загалом та залученні громадян до підготовки та ухвалення політико-правових рішень зокрема, що дає підстави говорити про ризик імітації впровадження електронної демократії (див.: [7]).

До ризиків впровадження е-демократії на пострадянському просторі також можна віднести: небезпеку маніпулювання даними голосувань та виборів через відсутність достатнього захисту даних; небезпеку поділу суспільства на тих, хто володіє інформацією, і тих, хто не володіє нею через цифрову нерівність, і як наслідок обмеження принципу демократії вибору; небезпеку пропаганди злочинних та екстремістських угруповань та їх вплив, особливо на молоде покоління; небезпеку розколу країн, у яких процеси державотворення були затримані тривалим колоніальним статусом, через інформаційні війни колишньої метрополії, яка ще має імперські ілюзії та наміри щодо колишніх колоній [24, с. 31–32].

Крім того, потенційними перешкодами для е-демократії визначаються різниця у розумінні демократії, нестача ресурсів, організаційні та структурні обмеження, різниця інтересів зацікавлених сторін та їх побоювання. Також ризики для е-демократії пов'язують із наслідками технічних та політичних зловживань, недемократичного використання та відмови від можливостей, які пропонуються ІКТ для ухвалення рішень [15].

На етапі функціонування е-демократії виокремлюють такі ризики: нерівність доступу і цифрове розшарування; висока складність Інтернет-інструментів; низька пропускну здатність (якщо громадяни не зможуть отримати інформацію швидко, відповідно, вона не буде використана в потрібний час); низький рівень довіри до системи е-демократії з боку населення і бізнесу; недоліки технічних проектів.

На думку Андрія Міночка, у процесі функціонування системи е-демократії можуть проявлятися такі негативні тенденції: виникнення в кіберпросторі паралельних структур влади; маніпулювання громадською думкою в зв'язку з нерівномірним доступом громадян до інформаційних ресурсів і нерівними можливостями людей для участі в процедурі електронного голосування; цілеспрямоване дезінформування користувачів Інтернету окремими політичними суб'єктами; падіння довіри до органів влади і до інститутів представницької демократії; «затягування» ухвалення важливих управлінських рішень, оскільки е-демократія являє собою простір діалогічного взаємодії, де ведуться тривалі обговорення різних точок зору на соціальні, політичні, економічні питання; виникнення нових форм культурної агресії з боку найбільш розвинених країн щодо менш розвинених, поява загрози втрати цілими спільнотами своєї культурної і національної самобутності, включаючи самобут-

ність мовну, нав'язування людству споживчих переваг і смаків в інтересах вузької групи транснаціональних компаній-виробників та ін.; порушення принципу таємності голосування; відхід від демократичної форми управління суспільством у бік авторитаризму (ІТ-технології при бажанні легко перетворюються на інструмент жорсткої регламентації всієї життєдіяльності людини) і деякі інші. Імовірність виникнення цих тенденцій і подій, за своєю суттю, і є інформаційно-політичним ризиком переходу до е-демократії [18, с. 15–16].

Отже, сучасна держава чітко націлена на запобігання обмеженій кількості можливих несприятливих наслідків переходу до е-демократії: цифрового розколу суспільства, падіння довіри до офіційних органів влади, затягування ухвалення важливих політичних рішень. Решта ризиків (зокрема, маніпулювання громадською думкою, тотальний контроль державних органів над кожним учасником електронного голосування, що зводить нанівець основи демократичного режиму) ігноруються [18, с. 19].

Значна частина ризиків віртуалізації держави у контексті функціонування е-демократії становлять ризики інформаційної безпеки. До них можна віднести: несанкціонований витік таємної, конфіденційної та іншої інформації з обмеженим доступом; обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; спотворення інформаційних ресурсів та програмного забезпечення; руйнування системи цінностей, духовного та фізичного здоров'я особи, суспільства, негативні зміни їх цільових настанов; обмеження можливостей органів державної влади приймати адекватні рішення; низький рівень інтегрованості країни у світовий інформаційний простір [9, с. 13].

І дійсно, віртуалізація соціального простору створила якісно нові умови для надання масово-комунікативного впливу на аудиторію з боку сепаратистських і терористичних структур. Через мережу Інтернет і соціальні мережі посилюється інформаційне висвітлення терористичних акцій, мають місце звернення терористів до широкої аудиторії в режимі онлайн, а також проведення цілеспрямованої інформаційної роботи із залучення до сепаратистської та терористичної діяльності сторонніх осіб. По суті, велика частина кримінальної сепаратистської і терористичної діяльності перемістилася із сфери реальної у сферу віртуальну. Як наслідок свідомість соціального суб'єкта (людини, соціальної групи) зазнає змін і стає більш уразливою для маніпуляції. За цих умов віртуальний простір потенційно може розглядатися як «не-

освоєне» поле для інформаційно-психологічних війн, деструктивного інформаційного впливу на свідомість і поведінку реципієнтів, і врешті-решт може створити загрози стабільності соціуму, потенціалу його розвитку.

Висновки

Таким чином, віртуалізація держави як сучасний тренд цивілізаційного розвитку обумовлена поширенням впливу мережових структур на процес ухвалення та реалізації рішень державної влади і поступовою деградацією традиційних політичних інститутів. У пострадянських суспільствах віртуалізація держави обтяжена модернізаційними процесами інформатизації та сітьовізації, які актуалізують різноманітні ризики як у традиційних структурах та інститутах, так і в самих мережових структурах. Причому самі мережові структури за своїм впливом на політичні процеси набувають амбівалентного характеру – вони є ані небезпечними, ані безпечними. Тому від природи мереж залежить лише потенціали ризиків. Самі мережові структури за певних обставин можуть сприяти не лише формуванню нових, динамічних соціальних спільнот і систем набуття ідентичності, а і призвести до дезінтеграції наявних соціальних груп, виникнення протестних, фундаменталістських, антиглобалістських і т.п. рухів.

Головним джерелом соціально-політичних ризиків віртуалізації держави є те, що відбувається відображення елементів державно-політичної системи в інформаційному (віртуальному) політичному просторі, внаслідок чого традиційні політичні інститути (і перш за все держава) замінюються їх симуляціями. Такі зміни у функціонуванні держави можуть призвести до серйозних негативних наслідків – до руйнування духовного світу людини, розриву усталених соціальних зв'язків та формування «мережового індивідуалізму», зняття моральних бар'єрів, падіння відповідальності тощо. На пострадянському просторі ризики віртуалізації держави набувають гібридного характеру, оскільки актуалізуються одразу в трьох сферах: у роботі інформаційно-комунікаційних технологій, у функціонуванні політичного режиму, у діяльності інститутів (формальних і неформальних) громадянського суспільства.

В умовах віртуалізації держави особливо чутливими до ризиків є процеси впровадження та функціонування системи електронної демократії (е-демократії). Зокрема, на етапі впровадження е-демократії на пострадянському просторі значною мірою актуалізуються ризики маніпулювання результатами волевиявлення громадян на ви-

борах різних рівнів; стратифікування суспільства на тих, хто володіє і не володіє інформацією; посилення впливу у суспільстві криміналізованих і екстремістських угруповань; розколу багатоскладних суспільств, лінії розмежування (кліведжі) яких обумовлені не соціально-економічним становищем реципієнтів, а їх ментальними характеристиками,

обтяженими постколоніальним мисленням. На етапі функціонування е-демократії актуалізуються ризики цифрової нерівності; високої складності мережевих інструментів; низької пропускну здатності системи е-демократії; зниження рівня довіри до системи е-демократії з боку населення і бізнесу; інформаційної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. Санкт-Петербург : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. 252 с.
2. Барлоу Дж. П. Декларация независимости киберпространства. Информационное общество. Москва : АСТ, 2004. С. 349–355.
3. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. Новая технократическая волна на Западе / сост. и вступ. ст. П.С. Гуревича. Москва : Прогресс, 1986. С. 330–342.
4. Брязкун В. До уточнення поняття «віртуалізація» як філософської категорії. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. «Філософія». 2011. Вип. 8. С. 93–103.
5. Вільчинська І. Віртуалізація влади: відкритість чи маніпуляція? Актуальні проблеми політики. 2009. Вип. 36. С. 256–265.
6. Висоцький О. Причини та наслідки кризи віртуалізаційної моделі політичної модернізації в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2012. Вип. 3 (59). С. 307–324.
7. Гулай В. В. Ризики імітації впровадження електронної демократії в Україні 2014-2016 рр. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2016/paper/viewFile/1745/1436>.
8. «Держава в смартфоні» ускладнить життя для корупціонерів – Зеленський. Укрінформ: Мультимедійна платформа іномовлення України. 2019. 26 листопада. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2825908-derzava-v-smartfoni-uskladnit-zittu-korupcioneriv-zelenskij.html>.
9. Ємельянов В. М., Берсан С. В. Проблеми та перспективи розвитку електронного урядування в Україні. Наукові праці [Чорноморського національного університету ім. Петра Могили]. Сер.: Державне управління. 2016. Т. 281, вип. 269. С. 11–17.
10. Жижек С. Киберпространство, или невыносимая замкнутость бытия. Искусство кино. 1998. № 1. URL: <http://kinoart.ru/archive/1998/01/n1-article25>.
11. Заславська О. О. Віртуалізація простору політичної комунікації: особливості та тенденції. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2016. № 8 (136). С. 90–99.
12. Иванов Д. В. Виртуализация общества. Санкт-Петербург : «Петербургское Востоковедение», 2000. 96 с.
13. Кастельс М. Становление Общества сетевых структур. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология ; под ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. С. 492–505.
14. Кривошеїн В. В. Ризики делегітимації політичної влади в умовах субполітизації сучасного суспільства та шляхи їх мінімізації. Науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах «Грані». 2015. № 8 (124). С. 64–70.
15. Куфтирєв П. В. Поняття та система принципів електронної демократії. URL: <http://uidd.com.ua/2019/06/03/ponyattya-ta-systema-pryncypiv-elektronnoyi-demokratiyi/>.
16. Масуда Й. Гіпотеза про генезис Homo intelligens. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. Київ : Либідь, 1996. С. 335–361.
17. Мережі та мережеві війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій ; за ред. Дж. Арквілли, Д. Ротфельда. Київ : Києво-Могилянська акад., 2005. 350 с.
18. Минович А. Л. Информационно-политические риски электронной демократии: концептуальный аспект: автореф. дисс. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02. Саратов, 2013. 23 с.
19. Михайленок О. М. Информационно-коммуникативные риски сетевизации политических отношений. Вестник Института социологии. 2019. Т. 10, № 3. С. 12–21.
20. Панцир С., Когут А. Е-демократія в Україні: рекомендації щодо впровадження політики та забезпечення її результативності. Портал Європейського інформаційно-дослідницького центру. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28784.pdf>.
21. Потерейко О. О. Віртуалізація держави як новітня характеристика доби глобалізації. Вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут». Сер.: Політологія. Соціологія. Право. 2016. № 1/2 (29/30). С. 155–156.
22. Пугач В. Г. Сучасне державне управління: зсув від реального до віртуального. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2018. Вип. 6. С. 24–27.

23. Самброс А. С. Віртуалізація політики: витоки, сутність і перспективи. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Питання політології. 2011. № 984. С. 22–27.
24. Соловійов С. Г., Даниленко В. Г. Проблеми розвитку електронної демократії в умовах модернізації державного управління України: наук. розробка. Київ : НАДУ, 2012. 68 с.
25. Трубицын О. К. Политические аспекты сетевой трансформации современного общества. Вестник НГУ. Сер.: Философия. 2013. Т. 11. Вып. 2. С. 54–61.
26. Хома Н. М. Віртуалізація держави: зміна функцій в добу цифромодернізму. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2015. Вип. 16. С. 64–69.
27. Штанько В. І. Віртуалізація і мережева реальність: проблеми і соціальні наслідки. Вісник НТУ «Харківський політехнічний інститут». Сер.: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. 2017. № 52 (1273). С. 94–99.
28. Akker R. van den, Gibbons A., Vermeulen T. *Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism*. Lanham, MD : Rowman & Littlefield Publishers, 2017. 260 p.
29. Bendyk E. *Antymatrix. Człowiek w labiryntcie sieci*. Warszawa : W.A.B., 2004. 344 s.
30. Kirby A. *Digimodernism: how new technologies dismantle the postmodern and reconfigure our culture*. New York : Continuum, 2009. 282 p.

REFERENCES

1. Bard, A., & Zoderkvist, Ya. (2004). *Netokratiya. Novaya pravayaschaya elita i zhizn posle kapitalizma [Netocracy. The new ruling elite and life after capitalism]*. St. Petersburg: Stokgolmskaya shkola ekonomiki v Sankt-Peterburge [in Russian].
2. Barlou, Dzh. P. (2004). Deklaraciya nezavisimosti kiberprostranstva [Cyberspace Independence Declaration]. *Informacionnoe obschestvo – Information Society*, 349–355. Moscow: AST [in Russian].
3. Bell, D. (1986). Socialnye ramki informacionnogo obschestva [The social framework of the information society]. *Novaya tehnokraticeskaya volna na Zapade – Novaya tehnokraticeskaya volna na Zapade*. (pp. 330–342). Moscow: Progress [in Russian].
4. Brjaskun, V. (2011). Do utochnennja ponjattja «virtualizacija» jak filosofskoji kategoriji [To clarify the concept of “virtualization” as a philosophical category]. *Naukovi zapysky [Nacionaljnogho universytetu «Ostrozka akademija»]. Filosofija – Scientific Proceedings of the National University of «Ostroh Academy». «Philology» Series*, 8, 93–103 [in Ukrainian].
5. Vilchyns'ka, I. (2009). Virtualizacija vlady: vidkrytistj chy manipulacija? [Power virtualization: openness or manipulation?]. *Aktualjni problemy polityky – Topical policy issues*, 36, 256–265 [in Ukrainian].
6. Vysoc'kij, O. (2012). Prychyny ta naslidky kryzy virtualizacijnoji modeli politychnoji modernizaciji v Ukrajinі [The causes and consequences of the crisis of virtualization model of political modernization in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj imeni I.F. Kurasa NAN Ukrajinj – Scientific Notes*, 3 (59), 307–324 [in Ukrainian].
7. Hulaj, V. V. (2016). *Ryzyky imitatsii vprovadzhennia elektronnoi demokratii v Ukraini 2014-2016 rr. [Risks of Simulating the Implementation of E-Democracy in Ukraine 2014-2016]*. Retrieved from <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2016/paper/viewFile/1745/1436> [in Ukrainian].
8. «Derzhava v smartfoni» uskladnytj zhyttja dlja korupcioneriv – Zelenskij [“The state in the smartphone” will make life difficult for corrupt officials – Zelensky]. (2019). *Ukrinform: Muljtymedijna platforma inomovlennja Ukrajinj*. November 26. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2825908-derzhava-v-smartfoni-uskladnit-zitta-korupcioneriv-zelenskij.html> [in Ukrainian].
9. Jemeljanov, V. M., & Bersan, Je. V. (2016). Problemy ta perspektyvy rozvytku elektronnoho urjaduvannja v Ukrajinі [Problems and prospects of development of e-government in Ukraine]. *Naukovi praci [Chornomors'kogho nacionaljnogho universytetu im. Petra Moghyly]. Derzhavne upravlinnja – Scientific works. Public administration*, 281 (269), 11–17 [in Ukrainian].
10. Zhizhek, S. (1998). Kiberprostranstvo, ili nevynosimaya zamknutost bytiya [Cyberspace, or the unbearable isolation of being]. *Iskusstvo kino – The art of cinema*, 1. Retrieved from <http://kinoart.ru/archive/1998/01/n1-article25>. [in Russian]
11. Zaslav'sjka, O. O. (2016). Virtualizacija prostoru politychnoji komunikaciji: osoblyvosti ta tendenciji [Visualization of political communication space: peculiarities and tendencies]. *Scientific and Theoretical Almanac «Grani»*, 8 (136), 90–99 [in Ukrainian].
12. Ivanov, D. V. (2000). *Virtualizacija obschestva [Society virtualization]*. (p. 96). St. Petersburg: «Peterburgskoe Vostokovedenie» [in Russian].
13. Kastels, M. (1999). Stanovlenie Obschestva setevyh struktur [Formation of the Society of Network Structures]. *Novaya postindustrialnaya volna na Zapade. Antologiya – A new post-industrial wave in the West. Anthology*: (pp. 492–505). Moscow: Academia [in Russian].
14. Kryvosheyin, V. V. (2015). Ryzyky deleghitymaciji politychnoji vlady v umovakh subpolityzaciji suchasnogho suspilstva ta shljakhy jikh minimizaciji [Risks of delegitimation of political power in the context of subpoliticization of modern society and ways to minimize them]. *Scientific-Theoretical and Social-Political Almanac «Grani»*, 8 (124), 64–70 [in Ukrainian].
15. Kuftyryjev, P. V. (2019). *Ponjattja ta sistema pryncypiv elektronnoi demokratiji [The concept and system of principles of e-democracy]*. Retrieved from <http://uidd.com.ua/2019/06/03/ponyattja-ta-sistema-pryntsyypiv-elektronnoyi-demokratiji/> [in Ukrainian].

16. Masuda, J. (1996). Ghipoteza pro ghenezys Homo intelligens [The hypothesis of genesis of Homo intelligens]. *Suchasna zarubizhna socialjna filosofija. Khrestomatija – Contemporary foreign social philosophy*. Reader. (pp. 335–361). Kyiv: Lybidj [in Ukrainian].
17. Arkvilla, Dzh., & Rotfeljd, D. (Eds.). (2005). *Merezhi ta merezhevi vijny: Majbutnje teroru, zlochynnosti ta bojoyvkh dij [Networks and Network Wars: The Future of Terror, Crime and Fighting]*. Kyiv: Kyjevo-Moghyljansjka akademija [in Ukrainian].
18. Minochkin, A. L. (2013). Informacionno-politicheskie riski elektronnoy demokratii: konceptualnyy aspekt [The Information and Political Risks of E-Democracy: A Conceptual Aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis. Saratov* [in Russian].
19. Mihaylenok, O. M. (2019). Informacionno-kommunikativnye riski setevizacii politicheskikh otnosheniy [Information and communication risks of networkization of political relations]. *Vestnik Instituta sociologii – Bulletin of the Institute of Sociology*, 10 (3), 12–21 [in Russian].
20. Pancyr, S., & Koghut, A. E-demokratija v Ukrajinі: rekomendacii shhodo vprovadzhennja polityky ta zabezpechennja jiji rezultatyvnosti [E-democracy in Ukraine: recommendations for policy implementation and effectiveness]. *Portal Jevropejskoghо informacijno-doslidnyckoghо centru – Portal of the European Information and Research Center*. Retrieved from <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28784.pdf> [in Ukrainian].
21. Poterejko, O. O. (2016). Virtualizacija derzhavy jak novitnja kharakterystyka doby ghlobalizacii [Virtualization of state as the newest characteristic of the era of globalization]. *Visnyk NTUU «Kyjivskij politehnikhnyj instytut». Politologhija. Sociologhija. Pravo – Proceedings of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» «Political science, Sociology and law*, 1/2 (29/30), 155–156 [in Ukrainian].
22. Pughach, V. Gh. (2018). Suchasne derzhavne upravlinnja: zsuvid realnogho do virtualnogho [Modern government: the shift from the real to the virtual]. *Publichne upravlinnja i administruvannja v Ukrajinі – Public Administration and Administration in Ukraine*, 6, 24–27 [in Ukrainian].
23. Sambros, A. S. (2011). Virtualizacija polityky: vytoky, sutnistj i perspektyvy [Policy virtualization: origins, nature and perspectives]. *Visnyk Kharkivskoghо nacionalnogho universytetu imeni V.N. Karazina. Pytannja politologhiji – The Journal of V.N. Karazin Kharkov National University. Issues of Political Science*, 984, 22–27 [in Ukrainian].
24. Solovjov, S.Gh., & Danylenko, V.Gh. (2012). *Problemy rozvytku elektronnoj demokratiji v umovakh modernizacii derzhavnogho upravlinnja Ukrajinj [Problems of development of e-democracy in the conditions of modernization of the state administration of Ukraine]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
25. Trubicyn, O. K. (2013). Politicheskie aspekty setevoy transformacii sovremennogo obschestva [Political aspects of the network transformation of modern society]. *Vestnik NGU. Filosofija – Vestnik Novosibirsk State University. Series: Philosophy*, 11 (2), 54–61 [in Russian].
26. Khoma, N. M. (2015). Virtualizacija derzhavy: zmina funkcij v dobu cyfromodernizmu [Virtualization of State: Changing Functions in the Age of Digital Modernism]. *Naukovyj chasopys Nacionalnogho pedagoghichnogho universytetu imeni M.P. Dragomanova. 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannja socialjno-politychnykh dyscyplin – Scientific journal of the National pedagogical university of M. P. Dragomanov. Series 22.; Political Science and Methods of Teaching Social and Political Disciplines*, 16, 64–69 [in Ukrainian].
27. Shtanjko, V. I. (2017). Virtualizacija i merezheva realnistj: problemy i socialjni naslidky [Virtualization and Network Reality: Issues and Social Implications]. *Visnyk NTU «Kharkivskij politehnikhnyj instytut». Aktualjni problemy rozvytku ukrajinskogho suspilstva – Bulletin of the National Technical University «KPI». Series: Actual Problems of Development of Ukrainian Society*, 52 (1273), 94–99. [in Ukrainian]
28. Akker, R. van den, Gibbons, A., & Vermeulen, T. (2017). *Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
29. Bendyk, E. (2004). *Antymatrix. Człowiek w labiryntach sieci [Antymatrix. Man in a network maze]*. Warszawa: W.A.B [in Polish].
30. Kirby, A. (2009). *Digimodernism: how new technologies dismantle the postmodern and reconfigure our culture*. New York: Continuum.

Кривошеїн Віталій Володимирович
 Доктор політичних наук, професор
 Дніпровський національний університет імені
 Олеса Гончара
 49010, м.Дніпро, просп. Гагаріна, 72

Email: 1-704@i.ua

Kryvosheyin Vitaliy
 Doctor of political sciences, Full Prof
 Oles Honchar Dnipro national university
 72, Gagarin Av., Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3380-7850

Цитування: Кривошеїн В. В. Соціально-політичні ризики віртуалізації держави. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2019. Т. 22, № 12. С. 5-14.

Citation: Kryvosheyin, V.V. (2019). Sotsialno-politychni ryzyky virtualizatsii derzhavy [Social and political risks of virtualization of s tate]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (12), 5-14.

Стаття надійшла / Article arrived: 03.11.2019

Схвалено до друку / Accepted: 05.12.2019